प्रथमः पाठः
१

मङ्गलाचरणम्

सरस्वति! नमस्तुभ्यं, वरदे कामरूपिणि।
विद्यारम्भं करिष्यामि, सिद्धिर्भवतु मे सदा ।। १ ।।

त्वमेव माता च पिता त्वमेव,
त्वमेव बन्धुश्च सखा त्वमेव।
त्वमेव विद्या द्रविणं त्वमेव,
त्वमेव सर्वं मम देव-देव ।। २ ।।

सर्वे भवन्तु सुखिनः, सर्वे सन्तु निरामयाः।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु, मा कश्चिद् दुःखभाग् भवेत् ।। ३ ।।

भावार्थः

१. हे वरदायिनि ! हे इच्छारूपिणि सरस्वति ! तुभ्यं नमः । अहं विद्यायाः आरम्भं करिष्यामि । अस्यां विद्यायां सदा मम कृते पूर्णतायाः प्राप्तिः भवतु ।

२. हे ईश्वर ! त्वम् एव माता असि, त्वम् एव पिता असि । त्वम् एव बन्धुः असि, त्वम् एव सखा असि। त्वम् एव विद्या असि, त्वम् एव धनम् असि । हे देवाधिदेव ! त्वम् एव मम सर्वस्वम् असि।

३. सर्वे प्राणिनः सुखिनः भवन्तु, सर्वे नीरोगाः भवन्तु, सर्वे कल्याणं पश्यन्तु, कोऽपि प्राणी दुःखी न भवेत्।

शब्दार्थः

शब्दः	सरलार्थः	हिन्दी अर्थ
सरस्वति !	हे शारदे !	हे सरस्वती ! (सम्बोधन)
नमस्तुभ्यम्	तुभ्यं नमः	तुम्हें नमस्कार
वरदे !	वरदायिनि !	हे वर देने वाली !
कामरूपिणि !	इच्छारूपिणि !	हे इच्छारूपिणी !
विद्यारम्भम्	विद्यायाः आरम्भम्	विद्या का आरम्भ
करिष्यामि	विधास्यामि	करूँगा
सिद्धिर्भवतु	पूर्णता भवतु	पूर्णता हो
मे	मम	मेरी (मुझे)
सदा	सर्वदा	हमेशा
बन्धुः	सम्बन्धी	सम्बन्धी
सखा	मित्रम्	मित्र
द्रविणम्	धन–ऐश्वर्यादिकम्	धन–सम्पत्ति
सर्वम्	सर्वस्वम्	सब कुछ
मम	मे	मेरा
देव–देव !	देवानां देव !	हे देवों के देव !
सर्वे	सर्वे (प्राणिनः)	सभी (प्राणी)
भवन्तु	सन्तु	हो/होवें
सुखिनः	सुखयुक्ताः	सुखी
निरामयाः	रोगरहिताः	नीरोगी
भद्राणि	कल्याणानि	कल्याण

पश्यन्तु	अवलोकयन्तु	देखें
मा	न	नहीं
कश्चिद्	कोऽपि	कोई
दुःखभाग्	दुःखी	दुःख का भागी
भवेत्	भवितव्यः	हो

अभ्यासः

(१) उच्चारणं कुरुत –

सरस्वति !	नमस्तुभ्यम्	कामरूपिणि !	विद्यारम्भम्
सिद्धिर्भवतु	त्वमेव	बन्धुश्च	द्रविणम्
निरामयाः	भद्राणि	कश्चिद्	दुःखभाग्

(२) मञ्जूषातः उचितं पदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत –

द्रविणं माता कश्चिद् सरस्वति ! सुखिनः

(क) .... नमस्तुभ्यम्।

(ख) त्वमेव .... च पिता त्वमेव।

(ग) त्वमेव विद्या .... त्वमेव।

(घ) सर्वे भवन्तु .... ।

(ङ) मा .... दुःखभाग् भवेत्।

(३) परस्परं सुमेलयत –

(क)	विद्यारम्भं	सखा त्वमेव
(ख)	त्वमेव बन्धुश्च	पश्यन्तु
(ग)	त्वमेव सर्वं	करिष्यामि
(घ)	सर्वे सन्तु	मम देव-देव।
(ङ)	सर्वे भद्राणि	निरामयाः।

अध्यापकाय निर्देशः –

- अध्यापकः प्रदत्तश्लोकानां सस्वरवाचनं कारयेत्।
- श्लोकानां कण्ठस्थीकरणं कारयित्वा छात्रान् प्रार्थनासभायां प्रस्तोतुं प्रेरयेत्।

योग्यता-विस्तारः

१. प्रियाः छात्राः ! प्रथमे पाठे वयम् ईश्वरस्य स्मरणं कृतवन्तः । यथा वयं पुस्तकस्य आरम्भे ईश्वरस्य स्मरणं कुर्मः तथा एव दिनस्य आरम्भे अपि ईश्वरस्य स्मरणार्थं करतलदर्शनेन सह एनं श्लोकं वदामः:-

कराग्रे वसते लक्ष्मीः, करमध्ये सरस्वती ।
करमूले तु गोविन्दः, प्रभाते करदर्शनम् ।।

२. भूमिः अस्माकं माता अस्ति किन्तु वयं प्रतिदिनम् अस्याः उपरि चलामः, पादाभ्यां स्पर्शं कुर्मः । अतः क्षमायाचनार्थं प्रातः काले एनं श्लोकं वदामः -

समुद्रवसने! देवि ! पर्वतस्तनमण्डले !
विष्णुपत्नि! नमस्तुभ्यं, पादस्पर्शं क्षमस्व मे ।।

अध्यापकाय निर्देशः -

। अध्यापकः बालकैः एतयोः श्लोकयोः सस्वरं गायनं कारयेत् । श्लोकानां भावविषये अपि चर्चां कुर्यात् ।

वर्ण-विलासः

हिन्दीभाषायाः वर्णमालां भवन्तः पूर्वकक्षासु पठितवन्तः । यथा - हिन्दीभाषायाः वर्णमाला भवति, संस्कृतभाषायाः वर्णमाला अपि प्रायशः तथा एव भवति । आगच्छन्तु संस्कृतवर्णमालां जानीमः -

संस्कृत-वर्णमाला

स्वराः

अ	आ	इ	ई	उ	ऊ	ऋ
ॠ	ॡ	ए	ऐ	ओ	औ	

व्यञ्जनानि

स्पर्शवर्णाः →

क्	ख्	ग्	घ्	ङ्
च्	छ्	ज्	झ्	ञ्
ट्	ठ्	ड्	ढ्	ण्
त्	थ्	द्	ध्	न्
प्	फ्	ब्	भ्	म्

अन्तःस्थवर्णाः → य् र् ल् व्

ऊष्मवर्णाः → श् ष् स् ह्

चिह्नानि → : (विसर्गः) ं (अनुस्वारः) ् (हलन्तः)
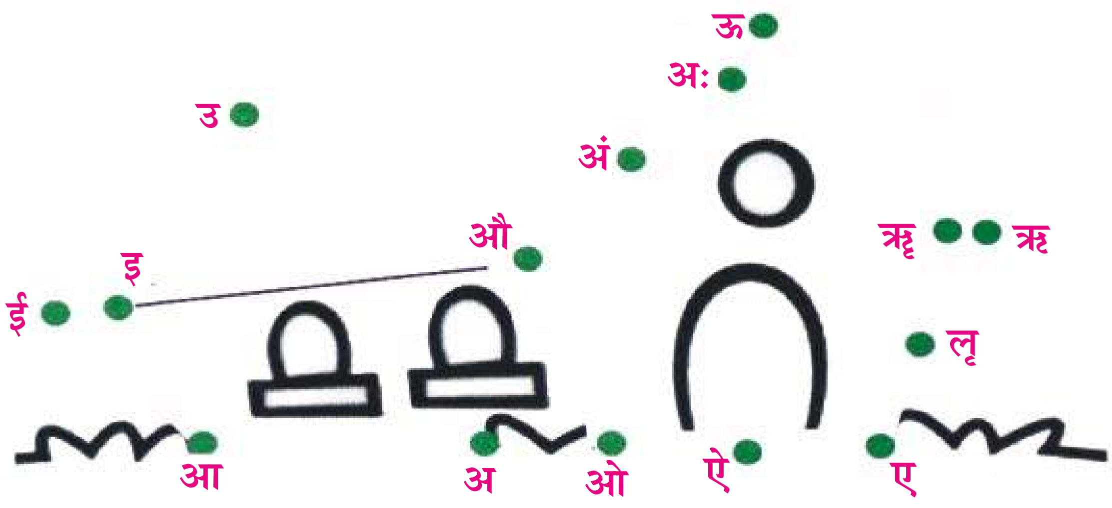
अक्षराणि योजयतु चित्रं रचयतु